

PERCEPCIJA PSIHOSOCIJALNE KLIME I OSOBINE LIČNOSTI ZATVORENIKA¹

Milko Mejovšek

Marija Lebedina-Manzoni

Martina Lotar

Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet
Sveučilišta u Zagrebu

Jandre Šarić

Ministarstvo pravosuđa
Uprava za zatvorski sustav

SAŽETAK

Psihosocijalna klima se uobičajeno definira kao ukupna percepcija međuljudskih odnosa koji vladaju u nekoj ustanovi ili grupi i bitna je, osim za ugodno osjećanje, i za učinkovitost aktivnosti kojom se određena skupina ljudi bavi. Pozitivna psihosocijalna klima može postati i „tremanska klima“ te se u njoj uspješnije odvijaju tretmansi programi. Kako osobine ličnosti pojedinca utječu na njegovu percepciju okoline, ali i njegovo ponašanje, važno je istražiti kolika je povezanost između osobina ličnosti i percepcije psihosocijalne klime. Cilj istraživanja je izvršiti faktorizaciju Skale psihosocijalne klime i utvrditi korelacije faktora psihosocijalne klime s osobinama ličnosti zatvorenika. Uzorak ispitanika sastojao se od 282 zatvorenika muškog spola koji su izdržavali kaznu zatvora u kaznionicama svih triju stupnjeva sigurnosti. Primijenjene su: PSK-B skala za ispitivanje percepcije psihosocijalne klime (autori Ajduković, Ajduković i Kulenović, 1990), EPQ R/A skala ličnosti (autor Eysenck i Eysenck, 1991), EMAS-S multidimenzionalna skala anksioznosti (autor Endler, adaptacija Sorić, 2002). Od ispitanika je zatražena i samoprocjena stupnja zadovoljstva uvjetima života u kaznionici. Faktorska analiza PSK-B skale pokazala je postojanje 4 značajna faktora: Funkcioniranje ustanove, Odnos osoblja prema zatvorenicima, Stav prema pravosudnom sustavu i Prenapučenost. Rezultati pokazuju kako su simptomi psihoticizma, neuroticizma, sklonosti ovisnosti i kriminalitetu povezani s nekim faktorima percepcije psihosocijalne klime.

Ključne riječi: percepcija psihosocijalne klime, osobine ličnosti, zatvorenici

1. Uvod

Percepcija psihosocijalne klime u kaznionicama

Ponašanje pojedinca u socijalnoj zajednici nije određeno samo strukturom ličnosti, nego i utjecajem fizičke i socijalne okoline u kojoj se pojedinac nalazi. Tu poznatu činjenicu u svojim teorijama ličnosti istaknuli su Lewin (1935), Murray (1938) i Cattell (1950) (prema Fulgosi, 1997). Utjecaj okoline može se manifestirati na različite načine, a posebno je prisutan u psihosocijalnoj klimi ili ozračju koje vlada u bilo kojem formalnom ili neformalnom obliku organiziranja i udruživanja ljudi. Psihosocijalna klima predstavlja jedan od elemenata okolinskih determinanti ponašanja (Moos, 1973), a uobičajeno se definira kao ukupna per-

cepcija međuljudskih odnosa koji vladaju u nekoj ustanovi ili grupi (Mejovšek, 2002) i nije bitna samo za ugodno osjećanje, već i za učinkovitost aktivnosti kojom se određena skupina bavi.

Kako zatvorenici tijekom izdržavanja kazne zatvora, vrijeme provode u penalnoj ustanovi, klima unutar kaznionice predstavlja važnu determinantu ponašanja zatvorenika. U populaciji zatvorenika, kaznionica gotovo u cjelosti predstavlja fizičko i socijalno okruženje osobe. Upravo zbog toga važnost psihosocijalne klime kao determinante ponašanja u kaznionici postaje velika. Wenk i Moos (1972) ističu kako je svrha njihovih istraživanja psihosocijalne klime u kaznionicama prvenstveno praktična pri čemu nude subjektivni doživljaj pozitivne psihosocijalne klime kao varijablu koja će pomoći pri ostvarenju tri osnovna cilja kaznionica:

¹ Ovaj rad je dio projekta broj 0013116, pod nazivom „Percepcija psihosocijalne klime i osobine ličnosti zatvorenika“, financiranog od strane Ministarstva znanosti, obrazovanja i športa Republike Hrvatske

1. Smanjenje kršenja institucionalnih pravila te individualnog i kolektivnog nasilja
2. Unapređenje zatvorenikovih osobnih resursa, uključujući obrazovanje, profesionalnu kompetenciju i vještine rješavanja problema u socijalnim odnosima
3. Smanjenje recidivizma.

Pozitivna psihosocijalna klima, zbog osjećaja zadovoljstva koji izaziva kod zatvorenika, može postati i „tretmanska klima“ te se u njoj uspješnije odvijaju tretmanski programi (Mejovšek, 2002).

Najznačajniji istraživač u području psihosocijalne klime je Moos koji je sa suradnicima istraživao psihosocijalnu klimu u različitim socijalnim okruženjima (psihijatrijske ustanove, kaznionice, studentski domovi, škole). Istraživanja percepcije psihosocijalne klime na psihijatrijskim odjelima pokazala su kako različita percepcija psihosocijalne klime uzrokuje drugačije ponašanje pojedinca (Moos, 1970). Wood je još 1966. pokazao kako kod zatvorenika čija percepcija kaznionice odstupa od realnosti, i to u negativnom smjeru, postoji veća vjerojatnost da će ih osoblje procjeniti kao one koji izazivaju nevolje (prema Moos, 1970). Rezultati istraživanja percepcije psihosocijalne klime, provedenog u šest odgojnih zavoda u SAD-u, pokazali su kako organizacijski kontekst institucije može u određenoj mjeri odrediti ponašanje pojedinca (Street, Vintner i Perrow, 1966; prema Wenk i Moos, 1972).

Autori koji su se bavili psihosocijalnom klimom u kaznionicama u Hrvatskoj ističu kako je interakcijski model odnosa čovjeka i okoline prikladan model za povezivanje situacija u kaznionici i osobina ličnosti zatvorenika, a sve sa svrhom predviđanja, objašnjavanja i modificiranja ponašanja (Ajduković i sur. 1990). Interakcionizam se temelji na četiri osnovne postavke (Endler i Magnusson, 1976):

1. Ponašanje pojedinca predstavlja funkciju kontinuiranog procesa povratne sprege između pojedinca i situacije u kojoj se nalazi
2. Pojedinac je intencionalni i aktivni subjekt u tom interakcijskom procesu
3. S obzirom na ličnost, kognitivni i emocionalni faktori najvažnije su determinante ponašanja
4. S obzirom na situaciju, psihološko značenje situacije za pojedinca je najznačajniji determinirajući faktor.

Za konstrukt psihosocijalne klime kojim se bavi ovo istraživanje, to bi značilo da je ponašanje zat-

vorenika određeno kontinuiranim međudjelovanjem objektivne situacije u kojoj se pojedinac nalazi i njega samog, ali i da je psihološko značenje situacije tj. zatvorenikov subjektivni doživljaj situacije najznačajnija okolinska determinanta njegova ponašanja.

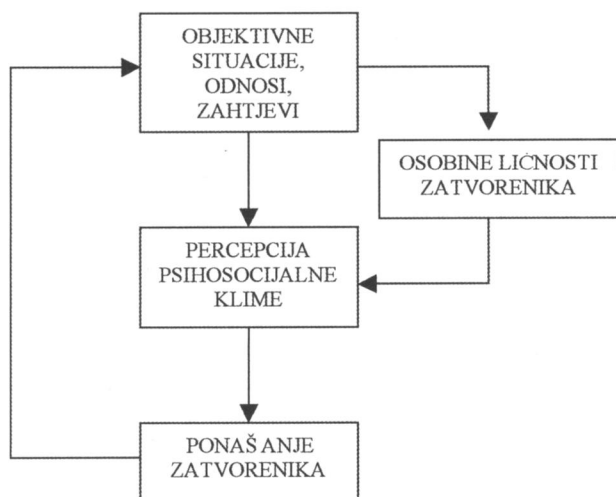
Kaznionica je institucija koja ima strogo definirana pravila ponašanja, zatvorenici su izloženi reznim deprivacijama, većinu situacija ne mogu kontrolirati, a njihov kontakt sa svijetom izvan kaznionice sveden je na minimum. Ako uzmemo u obzir navedene karakteristike života u kaznionicama te posljedice koje negativna psihosocijalna klima može imati na ponašanje i uspješnost tretmana zatvorenika, možemo zaključiti kako je ispitivanje percepcije psihosocijalne klime u kaznionicama izrazito važno. Izvan totalitarnih institucija, percepcija psihosocijalne klime neke ustanove ili organizacije ne mora nužno biti u tolikoj mjeri značajna okolinska determinanta ponašanja u svakodnevnom životu pojedinca, ali što se tiče ponašanja zatvorenika u kaznionicama psihosocijalna klima svakako predstavlja važan prediktor ponašanja. Treba uzeti u obzir kako subjektivni doživljaj psihosocijalne klime nije važan samo zbog moguće predikcije ponašanja pojedinca, već i stoga što osobine ličnosti pojedinca u određenoj mjeri utječu na njegovu percepciju okoline pa tako i psihosocijalne klime unutar institucije.

Murray (1935; prema Fulgosi 1997) u svojoj teoriji ličnosti ističe važnosti situacije u kojoj se pojedinac nalazi te navodi kako je ponašanje pojedinca rezultat interakcije između različitih potreba unutar pojedinca i pritisaka, odnosno zahtjeva okoline. Murray razlikuje alfa-pritiske i beta-pritiske. Alfa-pritiske predstavljaju realne situacije, a beta-pritiske se odnose na okolinu kakvom je pojedinac doživljava pa upravo iz tog razloga beta-pritiske imaju veći utjecaj na pojedinca od alfa-pritiske.

U skladu s interakcijskim modelom i Murrayevom teorijom ličnosti, možemo zaključiti kako objektivna situacija, odnosi među pojedincima te zahtjevi kaznionice i struktura ličnosti zatvorenika utječu na njegov doživljaj psihosocijalne klime koji djeluje na ponašanje zatvorenika. Ponašanje pojedinca će se u određenoj mjeri odraziti na objektivnu situaciju u kaznionici jer će izazvati reakcije drugih zatvorenika i osoblja (slika 1.)

Mjerenje psihosocijalne klime

Psihosocijalnu klimu možemo mjeriti pomoću njezinih objektivnih pokazatelja, ali i pomoću sam-

Slika 1. Prikaz međudjelovanja objektivnih okolinskih faktora, doživljaja situacije, te osobina ličnosti i ponašanja pojedinca.

oiskazanog subjektivnog doživljaja pojedinca. U kaznionici, objektivni pokazatelji psihosocijalne klime mogu biti: sukobi među zatvorenicima, sukobi zatvorenika i osoblja, broj sankcija, pritužbe zatvorenika, prosvjedi, učestala oboljenja zatvorenika i sl. Subjektivni doživljaj klime ispituje se upitnicima, inventarima i skalama pri čemu zatvorenici procjenjuju različite događaje, postupke, pravila i odnose unutar kaznionice (Ajduković i sur. 1990). U ovom istraživanju, prvenstveno smo zainteresirani za zatvorenikov subjektivni doživljaj psihosocijalne klime jer će njegove reakcije na okolinu većim dijelom odrediti upravo njegov doživljaj određene situacije.

Kroz istraživanja psihosocijalne klime, Moos je uočio potrebu za konceptualizacijom faktora psihosocijalne klime i za konstrukcijom skale koja bi mjerila psihosocijalnu klimu u kaznionicama. Moos i suradnici su po uzoru na druge skale percepcije psihosocijalne klime, konstruirali instrument sa 194 čestice koji su nazvali Social Climate Scale (SCS). U drugom koraku, autori su eliminirali čestice koje nisu diskriminirale pojedina odjeljenja kaznionica, one koje su se odnosile samo na ekstremna odjeljenja i one koje su visoko korelirale sa skalom socijalne poželjnosti. Ta druga verzija skale sastojala se od 120 čestica koje su činile 14 subskala i nazvana je Correctional Institutions Environment Scale (CIES). Skala je primijenjena na uzorku zatvorenika (N=1341) i osoblja (N=526) različitih kaznionica te su izračunate interkorelacije čestica, korelacije čestica s ukupnim rezultatom na subskali i interkorelacije subskala. Na temelju dobivenih rezultata, konstruirana je završna verzija skale s 9 subskala, a

ukupno 86 čestica. Subskale CIES-a raspoređene su u 3 osnovne dimenzije:

1. Dimenzija međuljudskih odnosa
2. Dimenzija programske orijentacije
3. Dimenzija funkcioniranja ustanove (Wenk i Moos, 1972).

Dimenzija odnosa sastoji se od subskala Uključenosti (koliko energije zatvorenici ulažu u aktivnosti kaznionice, koliko su samoinicijativni i uključeni u program tretmana), Podrške (koliko se u kaznionici potiče zatvorenike na međusobnu podršku i koliko je osoblje spremno pružiti podršku zatvorenicima) i *Otvorenosti izražavanja* (koliko program potiče izražavanje emocija kod zatvorenika i osoblja).

Dimenzija programske orijentacije okuplja subskale *Nezavisnosti* (koliko se zatvorenici potiču na preuzimanje inicijative unutar svog odjeljenja), *Praktične usmjerenosti* (koliko je program tretmana usmjeren na zatvorenikovu pripremu za život izvan kaznionice) i *Rješavanja osobnih problema* (koliko se zatvorenike potiče da se usmjeravaju na svoje osobne probleme i emocije).

U dimenziju funkcioniranja ustanove uključene su subskale *Red i organizacija* (koliko su red i organizacija važni u provođenju programa kaznionice), *Jasnoća programa* (koliko zatvorenici znaju što mogu svakodnevno očekivati u kaznionici te koliko su jasna pravila i postupci programa tretmana) i *Nadzor* (koliko osoblje kaznionice drži zatvorenike pod nužnom kontrolom).

U Hrvatskoj su se mjerenjem psihosocijalne klime u kaznionicama bavili Ajduković, Ajduković i Kulenović (1990). Ti su autori preveli Moosovu CIES-R revidiranu skalu s 90 čestica (1974) na hrvatski jezik te su tim česticama pridodali dvije skupine novih čestica – mišljenje, uvjerenja i stavovi prema pravosuđu te socio-fizička okolina u ustanovi pa je preliminarna forma skale sadržavala 248 čestica. Navedena skala primijenjena je na 440 zatvorenika koji su izdržavali kaznu zatvora u tri kaznionice u Hrvatskoj. Na temelju tih rezultata konstruirane su dvije ekvivalentne forma skale, svaka sa 102 čestice i 13 subskala jer su rezultati istraživanja pokazali nužnost formiranja novih, zasebnih, subskala za procjenu pravosuđa, socijalno-prostornih uvjeta i uvjeta fizičke okoline. Umjesto subskale *Socijalno-prostornih uvjeta* utvrđene u dvije nove subskale: *Zbijenost i Privatnost*. Ekvivalentne forme skale psihosocijalne klime primijenjene su na zatvorenicima (N=804) i osoblju (N=274) u

šest kaznionica. Rezultati interkorelacija pojedinih subskala pokazali su kako ne dolazi do izdvajanja triju Moosovih osnovnih dimenzija, već dolazi do homogenizacije tih dimenzija.

Wright i Boudouris (1982) istaknuli su niz prigovora Moosovoj konceptualizaciji i operacionalizaciji psihosocijalne klime te njegovoj CIES skali. Jedan od prigovora odnosi se na definiranje psihosocijalne klime u terminima individualne percepcije, tj. subjektivnog doživljaja ispitanika, jer u tom slučaju procjene ispitanika nisu odraz samo objektivne situacije u kaznionici, već i individualnih razlika u percepciji ili stavovima.

U ovom istraživanju se na psihosocijalnu klimu također gleda kroz Moosovu konceptualizaciju i definira ju se kao percipiranu, a ne objektivnu realnost jer način na koji neka osoba percipira objektivnu situaciju određuje kako će se ta osoba ponašati. Ako je konačni cilj bavljenja psihosocijalnom klimom procjena zadovoljstva zatvorenika pojedinim aspektima života u kaznionici i predikcija ponašanja zatvorenika, nužno je ispitivati njihov doživljaj psihosocijalne klime.

Wright i Boudouris (1982) navode i kako je valjanost CIES skale upitna te kako ne dolazi do izdvajanja 3 osnovne dimenzije koje navodi Moos. Osim toga, autori ističu kako je teško razumjeti što zapravo mjeri skala u kojoj slične čestice ispituju različite aspekte klime te kako je za razumijevanje predmeta mjerenja nužno poznavanje faktorske strukture skale. Ajduković i sur. (1990) pokazali su kako su korelacije subskala jedne dimenzije podjednake veličine kao i korelacije subskala koje pripadaju različitim dimenzijama te su komponentnom analizom na uzorku zatvorenika ekstrahirali jedan jak generalni faktor. Autori, unatoč navedenim primjedbama, zaključuju kako su metrijske karakteristike Skale psihosocijalne klime zadovoljavajuće i kako se skala može koristiti u praksi.

Percepcija psihosocijalne klime u kaznionici predstavlja važan preduvjet za ostvarivanje ciljeva kaznionice, no nikako ne možemo tvrditi kako je ona jedini ili najvažniji čimbenik uspješnosti tretmana unutar ustanove. Vrlo važan prediktor uspješnosti tretmana kaznionice kod svakog pojedinog zatvorenika predstavlja struktura njegove ličnosti.

1.3. Osobine ličnosti zatvorenika

Iz velikog broja raznih elemenata koji utječu na određivanje odgovornosti pojedinca (često se radi i o kaznenoj odgovornosti), posebno zanimanje

pobuđuju obilježja ličnosti.

Ličnost se, u okviru područja poremećaja u ponašanju, odnosi na propitivanje područja koje može dati temelje za razumijevanje i tretman neprihvatljivog ponašanja.

Sve definicije ličnosti naglašavaju važnost ponašanja pojedinca u različitim situacijama. Tako *Cattell* (1965) govori o ličnosti kao onom što dozvoljava predviđanje postupaka neke osobe u datoj situaciji, *Eysenck* (1953) definira ličnost kao više ili manje trajnu i stabilnu organizaciju temperamenta, intelekta, karaktera i fizičke konstitucije neke osobe, koja određuje njegovu prilagodbu okolini. Utjecaj okoline na ličnost ne zanemaruju ni oni autori koji naglašavaju važnost utvrđivanja njenih primarnih osobina. Tako *Allport* (1961) spominje stalno uzajamno djelovanje osobina ličnosti i situacije pri kojem osobine ličnosti utječu na situaciju u kojoj se osoba nađe, a isto tako će različite situacije utjecati na ličnost pojedinca.

Proučavajući ličnost pojedinca govorimo o normalnom konativnom prostoru koji obuhvaća one dimenzije koje opisuju prihvatljiva i prilagođena ponašanja pojedinca. Za razliku od njih patološki konativni faktori odgovorni su za one oblike ponašanja koji reduciraju adaptabilnu razinu za koju je čovjek potencijalno sposoban (s obzirom na svoje fiziološke, psihomotorne i kognitivne sposobnosti) i „krivci“ su za javljanje njegovog neprilagođenog ponašanja. U pravilu sva istraživanja pokazuju kako delinkventi u odnosu na nedelinkvente postižu konzistentno više rezultate na testovima koji ispituju patološke konativne karakteristike ličnosti. Pokazalo se kako se to posebice odnosi na testove koji ispituju astenični i konverzivni sindrom (*Momirović*, 1971).

U kriminološkoj literaturi, na temelju velikog broja istraživanja o psihološkim činiteljima prijestupničkog ponašanja pokazuje se kako neke crte ličnosti mogu po prirodi biti takve da olakšavaju ili u nekim situacijama čak pospješuju izvršenje kriminalnih radnji. Tu se u prvom redu ističu neki oblici emocionalnih stanja u ličnosti delinkventa, npr. emocionalna nestabilnost, teškoće u kontroli emocija, pretjerana osjetljivost, netolerantnost prema raznim teškoćama ili barijerama u zadovoljavanju potreba i ostvarenju svojih životnih ciljeva, zatim agresivnost kao latentna psihička osobina, egocentričnost, nedostatak odgovornosti, a s tim u vezi i razne vrste psihopatskih karakteristika ličnosti, primjerice sumnjičava opsesivnost (*Gootfredson* i *Hirshi*, 1990).

Jedna od najpoznatijih teorija koja dimenzijama ličnosti nastoji objasniti kriminalno ponašanje je Eysenckova teorija kriminaliteta. Osobe po njemu posjeduju široke predispozicije (primjerice crte ličnosti) za ponašanja u različitim situacijama, što rezultira konstantnošću u akcijama, razmišljanjima, emocijama.

U prvoj verziji svoje teorije kriminaliteta (1964), ističe ekstraverziju - introverziju i neuroticizam - emocionalna stabilnost. Navodi povišene rezultate u ekstraverziji i neuroticizmu koje postižu zatvorenici i povezuje ih sa psihopatijom, jednom od temeljnih konativnih osobina delinkvenata. U kasnijoj dopuni teorije Eysenck (1977) uvodi novu dimenziju (psihoticizam) neovisnu o E i N i objašnjava važnost te dimenzije za razumijevanje kriminalnog i psihopatskog ponašanja. Po njegovoj teoriji delinkventi postižu više rezultate na skalama psihoticizma (*socijalna povučenost, deluzije krivice, impulzivnost, agresivnost, smetnje raspoloženja, sumljičavost, depresivnost, maničnost, sklonost psihopatskom ponašanju*); neuroticizma i ekstraverzije.

U posljednjoj reviziji teorije kriminaliteta Eysenck i Gudjonsson (1989) pripisuju povišenu ekstraverziju mlađim prijestupnicima i recidivistima, a povišeni neuroticizam starijim prijestupnicima. Temeljna dimenzija kriminaliteta po njihovu mišljenju i dalje ostaje psihoticizam. U navedenom radu, prikazan je cijeli niz istraživanja o visokoj uključenosti faktora P u antisocijalnim i kriminalnim ponašanjima (Eysencka i Gudjonssona, 1989).

Stewart i Hemsley (1984; prema Eysenck i Eysenck 1994), ispitivali su faktore ličnosti povezane s preuzimanjem kriminalnog rizika u skupini počinitelja i nepočinitelja krivičnih djela. Pronađen je jasan odnos između rezultata na skali P i očekivanja dobitka na način da su visoki rezultati na P skali bili povezani s manje rizičnim procjenama situacija. Suprotno tome viši rezultati na N skali bili su povezani s višom percepcijom rizičnosti situacija.

U Hrvatskoj je na uzorku osuđenika, u ustanovama zatvorenog tipa, ispitivana povezanost između socijalnih vrijednosti i Eysenckovih dimenzija ličnosti. Rezultati kanoničke analize kovarijance pokazali su kako postoji povezanost između ekstraverzije, neuroticizma i psihoticizma s odbacivanjem opće socijalno prihvaćenog sustava vrijednosti. Pri definiranju jedne latentne dimenzije u sklopu varijabli ličnosti, psihoticizam je imao visok, neuroticizam osrednji, a ekstraverzija nizak koeficijent korelacije s tom latentnom dimenzijom. Latentna dimenzija u skupu varijabli vrijed-

nosti bila je definirana kao odbacivanje socijalno proklamiranih vrijednosti (Buđanovac, 1990).

Buđanovac i Vukosav (2001) su utvrdili kako se zatvorenici koji su agresivniji znatno lošije prilagođavaju uvjetima života i rada u kaznionici, a sve vrste aktivnosti koje se u ustanovi provode doživljavaju puno negativnije nego oni zatvorenici kod kojih agresivnost nije toliko izražena. Osim toga, agresivniji zatvorenici su puno češće stegovno kažnjavani zbog svog ponašanja.

Ispitivanje provedeno s ciljem utvrđivanja povezanosti između stavova i konativnih karakteristika osoblja kaznionice zatvorenog tipa, pokazalo je kako postoji visoka kanonička povezanost između efikasnosti konativnih regulacijskih sustava i pozitivnih stavova prema radu, kolegama, zatvorenicima, upravi, sindikatima, korištenju slobodnog vremena, obitelji i prihvaćenosti od šire socijalne zajednice (Mejovšek i sur. 1990).

2. CILJEVI I HIPOTEZE

S obzirom da postoji međudjelovanje okolinskih faktora, osobina ličnosti pojedinca, njegove percepcije okoline te njegova ponašanja, važno je istražiti kolika je povezanost između pojedinih elemenata kako bismo mogli točnije predviđati uspješnost tretmanskih programa kaznionica. Dosadašnja istraživanja nisu dovela u vezu percepciju psihosocijalne klime u kaznionici s osobinama ličnosti zatvorenika, a vrlo je važno ispitati što bi sve, osim objektivne situacije, moglo imati utjecaj na subjektivni doživljaj psihosocijalne klime. Ako odredimo faktore koji utječu na percepciju psihosocijalne klime, moguće je djelovati na te faktore s ciljem postizanja pozitivne percepcije psihosocijalne klime kod zatvorenika koja može rezultirati uspješnijom rehabilitacijom, usvajanjem adekvatnih oblika ponašanja i socijalnih vještina potrebnih za život na slobodi.

Ciljevi ovog istraživanja su:

1. Odrediti faktorsku strukturu Skale psihosocijalne klime (PSK-B).

Hipoteza: S obzirom da je prvi cilj ovog istraživanja eksploratorne prirode, nije postavljena direktivna hipoteza.

2. Ispitati povezanost faktora psihosocijalne klime s nekim osobinama ličnosti zatvorenika.

Hipoteza: Postoji povezanost između negativne percepcije psihosocijalne klime i poremećaja ličnosti.

3. METODOLOGIJA

3.1. Uzorak ispitanika

Istraživanje je provedeno na prigodnom uzorku od ukupno 282 zatvorenika muškog spola koji su u trenutku provedbe mjerenja izdržavali kaznu zatvora u kaznionicama svih triju stupnjeva sigurnosti (otvorene, poluotvorene i zatvorene). Uzorak su činili zatvorenici šest kaznionica u Republici Hrvatskoj: Lepoglava (40,4%), Turopolje (16,3%), Glina (13,8%), Valtura (11%), Požega (9,6%) i Lipovica (8,9%). Raspon dobi ispitanika kreće se od 20 do 75 godina. Duljina boravka ispitanika u penalnoj ustanovi do trenutka mjerenja, kreće se u rasponu od 2 do 166 mjeseci, dok je raspon izrečene visine kazne od 6 do 360 mjeseci.

3.2. Mjerni instrumenti

3.2.1. Skala psihosocijalne klime

(PSK-B; Ajduković, Ajduković i Kulenović, 1990)

Skala sadrži 89 tvrdnji, a ispitanici trebaju procijeniti koliko se pojedina tvrdnja odnosi na kaznionicu u kojoj izdržavaju kaznu zatvora. Procjena se vrši na ljestvici Likertova tipa s četiri stupnja, pri čemu 1 znači potpuno točno, a 4 znači potpuno netočno. Dio čestica je formuliran tako da viši rezultat označava pozitivnu percepciju psihosocijalne klime, a drugi dio tako da viši rezultat označava negativnu percepciju psihosocijalne klime. Unutarnja konzistencija skale izražena Cronbachovim alfa koeficijentom iznosi $\alpha = 0.96$.

3.2.2. Eysenckova skala ličnosti

(EPQ R/A; Eysenck i Eysenck, 1991)

Mjerni instrument koji se temelji na Eysenckovoj teoriji ličnosti, sastoji se od ukupno 106 čestica, raspoređenih u 6 skala (skala psihoticizma, ekstraverzije, neuroticizma, kriminaliteta, ovisnosti i skala laži). Osim tri temeljne Eysenckove dimenzije ličnosti i skale sklonosti disimulaciji, revidirana verzija EPQ-a sadrži i skale sklonosti kriminalitetu i ovisnosti. Skala kriminaliteta sadrži čestice iz svih triju prvotnih skala i dobro razlikuje prijestupnike od ne-prijestupnika (Eysenck i Eysenck, 1994).

Zadatak ispitanika je odgovoriti na svako pitanje sa „Da“ ili „Ne“. Puzdanost pojedinih skala izražena Cronbachovim alfa koeficijentom kreće se od $\alpha = 0,44$ za skalu psihoticizma, do $\alpha = 0,90$ za skalu neuroticizma.

3.2.3. Endlerove multidimenzionalne skale stanja anksioznosti

(EMAS-S; adaptacija Sorić, 2002)

Endlerove multidimenzionalne skale anksioznosti ispituju anksioznost kao stanje i kao crtu ličnosti. U ovom istraživanju primijenjena je samo skala koja ispituje anksioznost kao stanje. Prema Endleru, stanje anksioznosti je dvodimenzionalan konstrukt. Jedna dimenzija je *komponenta kognitivne zabrinutosti* i odnosi se na zabrinutost vezanu uz vlastiti neuspjeh ili spoznaju o vlastitoj neadekvatnosti, a druga je *autonomno-emocionalna komponenta* i odnosi se na tjelesne reakcije uvjetovane povećanom aktivnošću simpatičkog živčanog sustava (Lacković-Grgin, Proroković, Čubela i Penezić, 2002). Skala sadrži 20 čestica, po 10 čestica za svaku subskalu. Zadatak ispitanika je za svaku česticu na skali od 5 stupnjeva, Likertova tipa, procijeniti osjeća li se upravo sada tako. Pri tome 1 znači uopće ne, a 5 znači jako. Cronbachov alfa koeficijent iznosi $\alpha = 0.96$.

Osim navedenog, od ispitanika je zatražena i samoprocjena stupnja zadovoljstva uvjetima života u kaznionici na skali od tri stupnja, pri čemu 1 znači nisam zadovoljan, 2 djelomično sam zadovoljan, a 3 zadovoljan sam.

3.3. Postupak

Ispitanici su zamoljeni za sudjelovanje u istraživanju i rečeno im je kako je glavna svrha istraživanja prikupljanje podataka o uvjetima u kojima se izvršava kazna. Također im je naglašeno kako u svakom trenutku, ako to žele, mogu odustati od sudjelovanja u istraživanju. U uputi je ispitanicima naglašeno kako se u upitnicima nalaze tvrdnje kojima je cilj ispitati kako se oni osjećaju, što misle i kako se ponašaju za vrijeme izdržavanja kazne, a manjim dijelom kako se osjećaju općenito. Osim toga, rečeno im je kako se traži njihovo mišljenje te kako nema točnih ili netočnih odgovora, a svi podaci će se koristiti isključivo u znanstvene svrhe. Mjerni instrumenti primijenjeni su grupno, tijekom ožujka 2006. godine, a svi ispitanici su istovremeno, uz prethodnu uputu istraživača, započeli s ispunjavanjem pojedinog upitnika. Ispitivanje je u prosjeku trajalo 90 minuta. Ispitivanje nije bilo anonimno jer je intencija cijelog projekta bila usporediti rezultate ispitivanja s bazom podataka koja postoji za svakog ispitanika.

3.4. Obrada podataka

Faktori percepcije psihosocijalne klime utvrđeni su metodom glavnih komponenata (scree test) i direct oblimin rotacijom. Izračunate su Pearsonove korelacije faktora percepcije psihosocijalne klime sa skalama Eysenckovog upitnika ličnosti, skalom anksioznosti i samoprocjenom stupnja zadovoljstva uvjetima života u kaznionici.

4. REZULTATI I RASPRAVA

Deskriptivni podaci govore o središnjim vrijednostima na svakom primijenjenom mjernom instrumentu, u odnosu na njegov totalni raspon (tablica 1). Evidentno je kako većim dijelom ispitanici procijenjuju psihosocijalnu klimu pozitivnom, a svoje zadovoljstvo uvjetima života u ustanovi procijenjuju djelomičnim. S obzirom na totalni raspon rezultata, ekstraverzija, neuroticizam te sklonost disimulaciji

prisutni su kod većeg broja ispitanika.

Prosječna vrijednost na skali kriminaliteta je nešto niža u odnosu na onu dobivenu na uzorku prijestupnika u Velikoj Britaniji ($M=15,57$) i u Sloveniji ($M=17,26$) ali je viša u usporedbi s normalnim uzorkom u navedenim istraživanjima ($M=9,01-11,46$) (Eysenck i Eysenck 1994, Lojk, 1984).

Prosječne vrijednosti dobivene u ovom istraživanju na skalama osobina ličnosti, uglavnom odgovaraju rezultatima dobivenim u sličnim istraživanjima na uzorku prijestupnika (Knezović i sur. 1989; Šakić i sur. 1987; Lojk, 1984).

Prva hipoteza našeg istraživanja odnosila se na utvrđivanje faktorske strukture Upitnika psihosocijalne klime (PSK-B). Metodom glavnih komponenata utvrđena su četiri značajna faktora pri čemu je

Tablica 1. Aritmetičke sredine, standardne devijacije i totalni raspon rezultata postignutih na mjerama psihosocijalne klime i osobina ličnost te općeg zadovoljstva uvjetima života u kaznionici ($N=282$)

	M	SD	Totalni raspon
PSK-B	225,32	38,792	89-356
Opće zadovoljstvo	2,10	0,704	1-3
EMAS-S	35,98	19,080	20-100
Psihoticizam	7,85	3,840	0-32
Ekstraverzija	15,21	4,854	0-23
Neuroticizam	11,06	6,134	0-24
Sklonost disimulaciji	10,02	5,160	0-21
Sklonost ovisnosti	10,93	6,197	0-32
Sklonost kriminalitetu	12,74	6,450	0-34

značajnost određena pomoću scree plota. Faktori su rotirani direct oblimin rotacijom. Četiri dobivena faktora objašnjavaju 41,68% varijance rezultata pri čemu najveći dio objašnjava prvi faktor (28,61%). Čestice koje su u najvećoj korelaciji s prvim faktorom govore o doživljaju razumijevanja, zajedništva, reda u ustanovi te pripremi za život nakon isteka kazne. Prvi faktor imenovan je faktorom Funkcioniranja ustanove.

Drugi faktor određen je česticama koje govore o razumijevanju problema zatvorenika od strane osoblja ustanove, dosljednosti osoblja u odnosu na zatvorenike te njihovom odnosu prema „cinkerima“. Navedeni faktor imenovan je kao **Odnos osoblja prema zatvorenicima**.

Zbog malog broja onih čestica koje su dominantno zasićene trećim faktorom te njihove sadržajne različitosti, taj je faktor bilo teško jednoznačno definirati. S obzirom na česticu koja je s njim u najvećoj korelaciji, imenovan je kao **Stav prema pravosudnom sustavu**.

Četvrti faktor odnosi se na neke fizičke uvjete boravka u ustanovi – prostorne uvjete (ograničenost prostora i urednost), doživljaj atmosfere i zadovoljavanje forme. S obzirom na čestice koje su u

najvećoj korelaciji s njim, četvrti faktor imenovan je faktorom **Prenapučenosti**.

Dobiveni faktori nisu u skladu s Moosovim dimenzijama i subskalama psihosocijalne klime. Interkorelacije faktora percepcije psihosocijalne klime su prilično niske, a najveća povezanost postoji između faktora *Funkcioniranje ustanove i Odnosa osoblja prema zatvorenicima* (tablica 2).

Takvi rezultati nisu iznenađujući s obzirom da najveća odgovornost za funkcioniranje ustanove leži upravo na osoblju kaznionice.

Rezultati faktorske analize pokazuju tendenciju grupiranja čestica PSK-B skale oko jednog generalnog faktora jer je karakteristični korijen prvog faktora i postatak varijance koji on objašnjava značajno veći u odnosu na ostale faktore. Osim toga, kod 67 čestica je korelacija s prvim faktorom veća od 0,300, a većina čestica je saturirana s više faktora. Faktorizacija drugog reda pokazala je jedan značajan faktor. U ranijem istraživanju provedenom na uzorku zatvorenika u kaznionicama u Hrvatskoj (Ajduković i sur. 1990), rezultati faktorske analize PSK-B skale, pokazali su kako postoji jak generalni faktor što ide u prilog pretpostavci o postojanju gen-

Tablica 2. Koeficijenti korelacija faktora percepcije psihosocijalne klime u kaznionicama i općeg zadovoljstva zatvorenika životom u kaznionici

	Funkcioniranje ustanove	Odnos osoblja prema zatvorenicima	Stav prema pravosudnom sustavu	Prenapučenost	Opće zadovoljstvo kaznionicom
Funkcioniranje ustanove	1	0,383***	0,062	-0,137*	0,523***
Odnos osoblja prema zatvorenicima	0,383***	1	0,124*	-0,207***	0,543***
Stav prema pravosudnom sustavu	0,062	0,124*	1	-0,030	0,119*
Prenapučenost	-0,137*	-0,207***	-0,030	1	-0,310***
Opće zadovoljstvo kaznionicom	0,523***	0,543***	0,119*	-0,310***	1

Napomena: N=282; * p<0,05; ** p<0,01; *** p<0,001

eralnog faktora psihosocijalne klime i kod rezultata našeg istraživanja.

Korelacije faktora psihosocijalne klime sa samoprocjenom zadovoljstva životom u kaznionicama pokazuju kako je zadovoljstvo više povezano s faktorima *Funkcioniranje ustanove i Odnos osoblja prema zatvorenicima*, nego što je s *Prenapučenosti ili Stavom prema pravosudnom sustavu*. Takavi rezultati su očekivani jer se stav prema pravosudnom sustavu ne mora odražavati na zadovoljstvo određenim aspektima života u kaznionici, a isto tako zadovoljstvo uvjetima života ne mora utjecati na formiranje stava o pravosudnom sustavu. Osim toga, prva dva navedena faktora neposredno utječu na kvalitetu života u ustanovi i subjektivni doživljaj ispitanika.

Kako bi bila provjerena druga postavljena hipoteza, izračunate su korelacije faktora PSK-B skale s osobinama ličnosti zatvorenika.

Rezultati pokazuju kako zatvorenici s izraženim simptomima psihoticizma i/ili sklonosti ovisnosti procjenjuju *Funkcioniranje ustanove i Odnos osoblja prema zatvorenicima* lošijim, a *Prenapučenost ustanove* većom. Zatvorenici koji postižu više rezultate na skali kriminaliteta i/ili na skali neuroticizma, *Odnos osoblja prema zatvorenicima* procjenjuju neg-

ativnijim. Ispitanici skloniji disimulaciji procjenjuju *Funkcioniranje ustanove i Odnos osoblja prema zatvorenicima* pozitivnijim, a *Prenapučenost* manjom (tablica 3). Iz dobivenih rezultat možemo zaključiti kako je percepcija psihosocijalne klime ustanove jednim dijelom određena i osobinama ličnosti zatvorenika, točnije simptomima psihoticizma i sklonosti ovisnosti, a manjim dijelom simptomima neuroticizma i sklonosti kriminalitetu.

Stav prema pravosudnom sustavu nije u korelaciji ni s jednom osobinom ličnosti uključenom u istraživanje, a ekstraverzija nije povezana ni s jednim faktorom percepcije psihosocijalne klime.

Kako bi se detaljnije istražio odnos osobina ličnosti zatvorenika i njihovog doživljaja psihosocijalne klime, u daljnju obradu uključeno je 25% ispitanika koji su postigli najviše rezultate i 25% ispitanika koji su postigli najniže ukupne rezultate na Skali psihosocijalne klime. Tako formirane dvije skupine ispitanika, usporedili smo s obzirom na njihove osobine ličnosti.

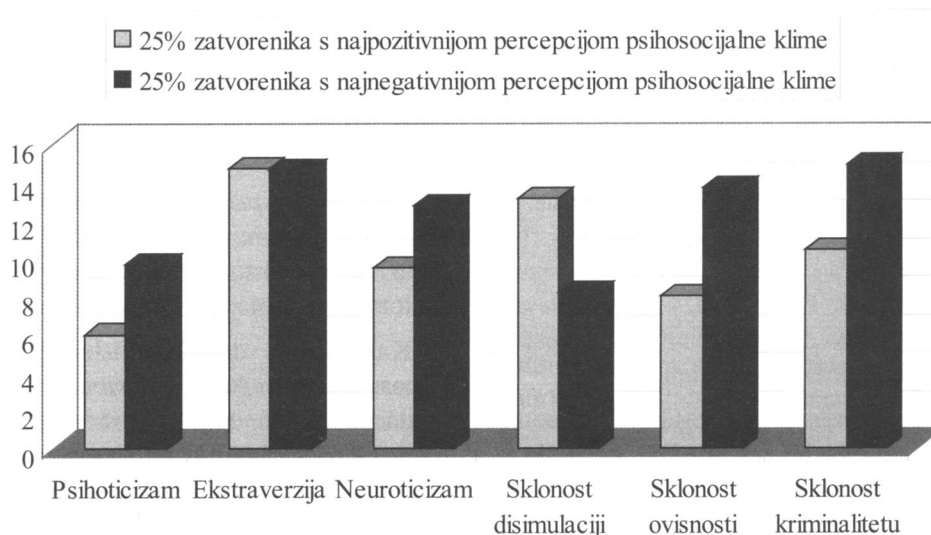
Rezultati t-testa pokazali su kako ispitanici s najnegativnijom percepcijom psihosocijalne klime postižu značajno više rezultate na skalama psihoticizma, neuroticizma, kriminaliteta i ovisnosti (slika

Tablica 3. Koeficijenti korelacija faktora percepcije psihosocijalne klime u kaznionicama s osobinama ličnosti zatvorenika i njihovim stanjem anksioznosti

		Faktori percepcije psihosocijalne klime				Opće zadovoljstvo kaznionicom
		Funkcioniranje ustanove	Odnos osoblja prema zatvorenicima	Stav prema pravosudnom sustavu	Prenapučenost	
Osobine ličnosti	Psihoticizam	-0,323***	-0,298***	0,014	0,200**	-0,296***
	Ekstraverzija	0,071	0,008	0,005	-0,080	0,130*
	Neuroticizam	-0,041	-0,295***	0,070	0,085	-0,214***
	Skлонost disimulaciji	0,312***	0,247***	0,081	-0,180**	0,215***
	Skлонost ovisnosti	-0,233***	-0,354***	-0,016	0,167**	-0,320***
	Skлонost kriminalitetu	-0,118*	-0,330***	0,060	0,135*	-0,255***
	EMAS-S	0,037	-0,081	0,110	0,098	-0,121*

Napomena: N=282; * p<0,05; ** p<0,01; *** p<0,001

Slika 1. Prosječne vrijednosti na Eysenckovim skalama ličnosti za zatvorenike s najpozitivnijom i najnegativnijom percepcijom psihosocijalne klime (N=141).

1). Zanimljivo je kako obje uspoređene skupine ispitanika postižu podjednake i to povišene rezultate na skali ekstraverzije što ukazuje kako se radi o osobini ličnosti koja je izraženija kod svih ispitanika i neovisna o doživljaju klime u ustanovi.

Jedino na skali koja mjeri sklonost disimulaciji, značajno više rezultate postižu ispitanici s najpozitivnijim procijenama psihosocijalne klime. Takvi rezultati mogu dovesti u pitanje njihovu procjenu psihosocijalne klime, ali i ispitivanih osobina ličnosti. Objašnjenje ovakvih rezultata možemo naći u provedbi mjerenja koja nije bila anonimna, ali i u specifičnostima života ispitanika unutar ustanove te njihove procjene mogućih posljedica vlastitih odgovora.

5. ZAKLJUČAK

Faktorska analiza Skale psihosocijalne klime pokazala je postojanje četiri faktora: *Funkcioniranje ustanove*, *Odnos osoblja prema zatvorenicima*, *Stav prema pravosudnom sustavu*, *Prenapučenost*.

Ispitivanje povezanosti navedenih faktora s karakteristikama ličnosti zatvorenika pokazalo je kako zatvorenici s izraženim simptomima psihoticizma i/ili sklonosti ovisnosti procjenjuju *Funkcioniranje ustanove* i *Odnos osoblja prema zatvorenicima* lošijim, a *Prenapučenost* ustanove većom.

Zatvorenici koji postižu više rezultate na skali kriminaliteta i/ili na skali neuroticizma, *Odnos osoblja prema zatvorenicima* procjenjuju negativnijim. Ispitanici skloniji disimulaciji procjenjuju *Funkcioniranje ustanove* i *Odnos osoblja prema zatvorenicima* pozitivnijim, a *Prenapučenost* manjom.

Iz svega možemo zaključiti kako su patološki simptomi ličnosti zatvorenika povezani s negativnom percepcijom psihosocijalne klime.

S obzirom na dobivene rezultate, buduća istraživanja trebala bi obuhvatiti ispitivanje utjecaja percepcije psihosocijalne klime i osobina ličnosti osuđenika na njihovo ponašanje. Na taj način moglo bi se točnije utvrditi koje je od dva ispitivana područja bolji prediktor ponašanja.

LITERATURA

- Ajduković, D., Ajduković, M & Kulenović, A. (1990). Psihosocijalna klima u penalnim ustanovama Hrvatske: Percepcija kod osuđenih osoba i osoblja. Neobjavljeni rad.
- Allport, G.W. (1961). *Pattern and growth in personality*. New York: Holt, Rinehart i Winston.
- Buđanovac, A. (1990). Relacije Eysenckovih dimenzija ličnosti i socijalnih vrijednosti osoba u KPD zatvorenog tipa. *Defektologija*, 26, 215-228.
- Buđanovac, A. & Vukosav, J. (2001). Relacije agresivnosti i percepcije tretmana. U: Mejovšek, M. (Ur.), *Prema modelu intervencija u kaznenim zavodima*. Zagreb: Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.
- Cattell, R.B. (1965). *The scientific analysis of personality*. Chicago: Aldine.
- Endler, N.S. & Magnusson, D. (Eds.). (1976). *Interactional psychology and personality*. Washington: Hemisphere.
- Eysenck, H.J. (1953). *The structure of human personality*. New York: Wiley.
- Eysenck, H.J. (1964). *Crime and personality*. London: Routledge & Kegan Paul.
- Eysenck, H.J. (1977). *Crime and personality*. London: Routledge & Kegan Paul.
- Eysenck, H.J. & Gudjonsson, G.H. (1989). *The causes and cures of criminality*. New York: Plenum Press.
- Eysenck, H.J. (1990). Biological Dimensions of Personality. In: Pervin, E. (Eds.), *Handbook of personality: Theory and research*. New York: Guilford Press.
- Eysenck, H.J. & Eysenck, S.B.G. (1994). *Priručnik za Eysenckove skale ličnosti: (EPS – odrasli)*. Jastrebarsko: Naklada Slap.
- Fulgosi, A. (1997). *Psihologija ličnosti: Teorija i istraživanja*. Zagreb: Školska knjiga.
- Goottfredson, M., & Hirschi, T. (1990). *A general theory of crime*. Stanford: Stanford University Press.
- Hernandez, S.K. & Mauger, P.A. (1980). Assertiveness, aggressiveness and Eysenck's personality variables. *Personality and Individual Differences*, 1, 143-149.
- Knezović, Z., Kulenović, A, Šakić, V, Zarevski, P., Žužul, M. (1989). Psihološke karakteristike osuđenih osoba. Znanstvena edicija časopisa „Penološke teme“, Zagreb.
- Lacković-Grgin, K., Proroković, A., Čubela, V. & Penezić, Z. (2002). *Zbirka psihologijskih skala i upitnika*. Svezak 1. Zadar: Filozofski fakultet.
- Lojk, L. (1984). *Eysenckov upitnik ličnosti - EPQ priručnik*. Ljubljana: Pleško.
- Mejovšek, M., Mikšaj-Todorović, Lj., Uzelac, S. & Žakman-Ban, V. (1990). Relacije stavova i konativnih karakteristika radnika kazneno-popravne ustanove zatvorenog tipa. *Penološke teme*, 5, 91-98.
- Mejovšek, M. (2002). *Uvod u penološku psihologiju*. Jastrebarsko: Naklada Slap.
- Momirović, K. (1971). *Struktura i mjerenje patoloških konativnih faktora*. Zagreb: Republički zavod za zapošljavanje.
- Moos, R.H. (1970). Differential effects of the social climates of correctional institutions. *Journal of Research in Crime and Delinquency*, 7, 71-82.
- Moos, R.H. (1973). Conceptualization of human environments. *American Psychologist*, 28, 652-665.
- Šakić, V. Knezović, Z & Žužul, M. (1987). Provjera Eysenckove EPQ-C skale sklonosti kriminalitetu na osobama osuđenim za krivična djela „napada na ljude“. *Penološke teme*, 2, 255-261.
- Wenk, E.A. & Moos, R.H. (1972). Social climates in prison: An attempt to conceptualize and measure environmental factors in total institutions. *Journal of Research in Crime and Delinquency*, 9, 134-148.
- Wright, K.N. & Boudouris, J. (1982). An assessment of the Moos correctional institutions environment scale. *Journal of Research in Crime and Delinquency*, 19, 255-276.

PERCEPTION OF SOCIAL CLIMATE AND CONVICTS' PERSONALITY TRAITS

ABSTRACT

Social climate is usually defined as an overall perception of interpersonal relationships existing in an institution or group. It is not only important for people's well-being, but also for the efficiency of activities performed by a group of people. Positive social climate may become „treatment climate“ and treatment programs may be conducted more efficiently. As personality traits influence person's environment perception and his or her behavior, it is important to examine correlation between certain personality traits and perception of social climate. The aim of this research is to examine the factor structure of the PSK-B scale and the relationships of social climate factors and convicts' personality traits. This research has been conducted among 282 male convicts who have carried out their prison sentence in penal institutions of all three security levels. The following questionnaires were applied: PSK-B perception of social climate scale (authors Ajduković and Kulenović), EPQ R/A personality scale (author Eysenck and Eysenck), EMAS-S multidimensional anxiety scale (author Endler, adapted by Sorić). Respondents were also asked to estimate their satisfaction with living conditions in the penal institution. Factor analysis of PSK-B scale has shown existence of 4 significant factors: Institution functioning, Staff's relationship towards convicts, Attitude towards juridical system and Overcrowding. Results have shown correlation between perception of social climate and psychoticism, neuroticism and addictional and criminal tendencies.

Key words: *perception of social climate, personality traits, convicts*